

„Főrendek között jámborabb ember?”
Rhédey Ferenc kolozsvári főkapitány életrajza

Készítette:
László István

Témavezetők:

Oborni Teréz
habilitált egyetemi docens

Rácz Balázs Viktor
egyetemi tanársegéd

Budapest, 2025. január 15.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	2
Családi háttér – a kisédei Rhédey család erdélyi ága	3
Rhédey Ferenc hivatalviselése	6
Rhédey Ferenc politikai szerepe	12
Rhédey Ferenc magánélete	19
Összegzés	25
Bibliográfia	26
Források	26
Levéltári források	26
Kiadott források	26
Szakirodalom	28

Bevezetés

Az Erdélyi Fejedelemségre gondolva általában hajlamosak vagyunk a dicsőbbnek gondolt fejedelmek – Báthory István, Bocskai István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György – korszakára fókuszálni. Ezzel szemben az önálló fejedelemség történetének utolsó szakasza, az Apafi-korszak sokáig felszínesen volt ismert a történettudomány számára. Szerencsére az Apafi-kori Erdély történetének feldolgozása az elmúlt évtizedekben nagymértékben felgyorsult, azonban még bőven maradtak *terra incognita*ként fehérítő foltok. Ezek közé tartozik Rhédey Ferenc (1634–1684) személye is, aki mint kolozsvári főkapitány, kolozsi főispán, fejedelmi tanácsos és udvarhelyszéki főkirálybíró – csak hogy a legfontosabb tisztségeit említsük – kellően fajsúlyos, kutatásokra méltó szereplője volt az Apafi-kori Erdély politikai életének. Országos méltóságainak jelentősége ellenére azonban mind a mai napig meglehetősen alulkutatott személynek számít, akinek személyét még a Rhédey családdal foglalkozó korábbi történészek (Komáromy András, Czakó Károly) is csupán felületesen ábrázoltak. Nem ismerjük kielégítően életrajzát, s mind a régi, mind az újabb történeti munkák csupán egy-két bekezdés erejéig foglalkoznak vele.

Személyének jelentőségét jelzi, hogy kortársa, Bethlen Miklós is számos alkalommal említést tesz róla Önéletírásában, melyek közül az egyik roppant találónak tűnik Rhédey Ferencre: „a főrendek között jámborabb ember vala.”¹ Komáromy András szintén érzékelve Rhédey kormányzatban betöltött meghatározónak tűnő szerepét – ám valójában Rhédey életútját csak felületesen ismerve – azt a megállapítást teszi, hogy „Telekivel együtt Apaffynak mindenható tanácsosa. De nagy befolyását sohasem fordította rosszra, hatalmával nem élt vissza.”² Be kell azonban látnunk, hogy egy ilyen felületes és egyoldalú leírás nem elégséges egy több évtizedig országos méltóságokat viselő főúr jellemzésére. Ebből adódóan kutatásom céljaul tűztem ki, hogy kitöltsem a Rhédey Ferenc személye körüli hiányosságokat. Életútját három aspektus mentén kívánom vizsgálni. Mindenekelőtt az általa viselt tisztségeket kívánom sorra venni, illetve hivatali ténykedését áttekinteni. Ezután az országos politikában betöltött szerepét és súlyát kísérel meg értékelni, természetesen nem függetlenül az egyes tisztségek viselőjeként végzett tevékenységétől, illetve amennyire lehetséges, kitérve a kapcsolati hálójára és politikusi kvalitásaira is. Végül Rhédey „magánéletét” fogom górcső alá venni, vagyis

¹ Bethlen Miklós önéletírása I. S. a. r. V. Windisch Éva. Budapest 1955. 293.

² Komáromy András: A kisédei gróf Rhédey családról. Turul I. (1883) 136.

megpróbálom felvázolni mindazt, amit a gazdálkodásáról, valamint a közvetlen családi kapcsolatairól (a házasságairól, gyermekeiről, illetve testvéreivel való viszonyáról) tudni lehet.

Családi háttér – a kisédei Rhédey család erdélyi ága

Rhédey Ferenc pályáivének megértéséhez bizonyos szintig ismernünk kell a családi hátteret, amiből származott. A kisédei Rhédey család az Aba nemzetségből vált ki a 13. században. A középnemesi család törzsbirtokai Nógrád és Heves vármegyékben helyezkedtek el, ám ezek jelentős része elveszett az oszmán hódítás következtében, így a megélhetésük biztosítása érdekében betagozódtak a végvári katonaságba. A család első Erdélyhez köthető tagja – egy, a 15. században élt erdélyi alvajda kivételével – Rhédey Ferenc (1560k.–1621) volt, aki füleki kapitányként a hatalmaskodásai miatti felelősségre vonás elől a fejedelemségbe menekült, ahol katonai tehetsége, illetve a Rákóczi Zsigmonddal, majd Bethlen Gáborral való jó kapcsolatai révén Erdély egyik leghatalmasabb főurává küzdötte fel magát. A kiemelt fontosságú tisztségek – váradi főkapitány, bihari főispán, fejedelmi tanácsos – elnyerésén túl Ferenc komoly birtokszerzőnek is bizonyult, főként Bihar vármegyében, s pozícióját házassága révén is meg tudta erősíteni, ugyanis Bethlen Gábor sógornőjét, Károlyi Katát vette feleségül. Tőle született fia, az ifjabb Ferenc (1613–1667) pedig olyan, származásához méltó tisztségeket szerzett, mint a bihari és máramarosi főispánság, valamint a tanácsúri pozíció, ráadásul I. Lipóttól grófi címet is szerzett. A Rhédey családnak az erdélyi arisztokrácia körébe való sikeres beágyazódását jelzi, hogy Ferencet az országgyűlés a Fényes Porta nyomására 1657-ben erdélyi fejedelemmé is választotta – igaz, rövid idő után lemondásra kényszerült, és visszavonult a politikai élettől. Ferenc egyetlen gyermeke, László még 1664-ben elhunyt, így a család ezen ága 1667-ben Ferencsel együtt kihalt.³

³ A Rhédey családról átfogóan: Komáromy 1883a. 119–138.; A család 17. században élt tagjai közül Rhédey Ferenc váradi főkapitánynak és fiának, a fejedelemnek életútja történetileg viszonylag jól feldolgozott. Róluk többek között lásd: Rácz Balázs Viktor: „Ha Várad nem leszen, Szent Jób és a többi sem leszen...” Rhédey Ferenc váradi főkapitány pályafutása. In: „Várad mint oltalmaztatik” Küzdelmek Váradért a kora újkorban (Tanulmányok Biharország történetéről 7.) Szerk. Oborni Teréz. Nagyvárad, 2019. 81–117.; Papp Klára: A respublica és az ecclesia szolgálatában. A Rhédeyek szerepe a fejedelemség megmaradásáért folytatott küzdelemben. Korunk III. 33. (2022) 8. sz. 70–77.; Oborni Teréz: Erdély fejedelmei. Budapest 2023. 285–291.

A karrierjét sikeresen megalapozó Rhédey Ferenc váradi főkapitányt fiatalabb testvérei⁴ közül többen is követték Erdélybe, ahol ők is több pozíciót nyertek el: Pál (megh. 1621 körül) krasznai főispán, kővári főkapitány és kincstartó, János (megh. 1653) pedig udvarhelyszéki főkirálybíró és *cubicularius* lett, egyben a Rhédey család erdélyi ágának megalapítója.⁵ János az Udvarhelyszékben óriási befolyással rendelkező homoródszentpáli Kornis Ferenc lányát, Margitot vette el 1627-ben,⁶ akinek kezével együtt megszerezte a Ferencel férfiágon kihalt Kornis család Udvarhelyszékben lévő homoródszentpáli, valamint a Marosszékből található erdőszentgyörgyi uradalmait.⁷ Rhédey János a birtokok mellett „megörökölte” a Kornis család Ferenc halálával felbomló politikai befolyásának egy részét is, ugyanis megszerezte az apósa által korábban bírt udvarhelyszéki főkirálybírói címet.⁸ I. Rákóczi György uralkodása idején a hatalom azonban fellépett a szombatosok ellen, és mivel Kornis Margitot és nővérét az anyjuk, Bornemissza Judit a szombatos hitben nevelte, ezért a Kornis-birtokokat a fejedelem elkobozta, melyeket Rhédey Jánosnak végül csak pénzzel sikerült visszaváltania.⁹ Jánosnak a székelyföldi birtoktesteken túl Kraszna, Küküllő és Doboka vármegyékben is sikerült kisebb birtokokat szereznie,¹⁰ sőt, testvéreivel együtt még a hódoltságban található Öcsödön is rajta tartotta a kezét,¹¹ viszont vagyonának alapja az erdőszentgyörgyi és homoródszentpáli uradalmak voltak.

Bár a szakirodalom csak három gyermeket említ, Rhédey János és Kornis Margit házasságából valójában négy fiú született: László, Ferenc, István és János. A legidősebb gyermek, László léte felett ugyanakkor az eddigi családtörténeti kutatások átsiklottak. Éppen a jelen dolgozat központi figurájának, Rhédey Ferencnek az egyik Teleki Mihályhoz írt 1659. évi leveléből tudható, hogy ekkor a bátyja halála miatt elintézendő ügyei otthon tartóztatták.¹² Mivel azonban az ismert két testvére, István és János magát Ferencet is túléltek, ezért itt Ferenc csak egy eddig ismeretlen testvérére utalhatott. A Rhédey család levéltárában található 17–18. századi genealógiai táblák egy része azonban feltüntette ezt a László nevű testvért,¹³ akinek a

⁴ A család genealógiájának pontosításához lásd: Rácz 2019. 82–88.

⁵ Komáromy 1883a. 135.

⁶ Kornis Margit, Rhédey Jánosné nászhozománya 1627-ből. Közli Komáromy András. Magyar Történelmi Tár 3. (1885) 8. köt. 398–401.

⁷ MNL OL P 1868 IV. 31. No. 2.; Uo. 37. fol. 216.

⁸ Balogh Judit – Horn Ildikó: A hatalomépítés útjai: a homoródszentpáli Kornis család története. Századok 142. évf. (2008) 4. sz. 42.

⁹ Komáromy 1883a. 135–136.

¹⁰ Petenyefalva, Alsó- és Felső-Seréd, Besenyőfalva (MNL OL P 1868 IV. sorozat 47. tétel No. 7.), Fületelke, Kisszölös (Uo. 31. tétel No. 2.), Körtvélyrév (Komáromy 1883a. 135.), Toplica, Kissolymos (Tagányi Károly–Réthy László–Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye monographiája 6. Ds 1903. 552.)

¹¹ MNL OL P 588 Fasc. IV. No. 1.

¹² Teleki Mihály levelezése I–VIII. Szerk. Gergely Sámuel. (A Római Szent Birodalmi Gróf Széki Teleki Család Oklevéltára) Budapest 1905–26. (a továbbiakban: TML) I. 388.

¹³ MNL OL P 1868 I. 2. No. 1., 6., 25.

személyét a család történetének eddigi kutatói vélhetően azért hagytak figyelmen kívül, mert más általuk ismert egykorú forrás nem említette őt. Az újonnan előkerül adattal együtt azonban már úgy vélem kijelenthető, hogy Rhédey László valóban létező személy volt. Ami Istvánt és Jánost illeti, róluk is meglehetősen keveset tudunk, de annyit bizonyosan, hogy országos tisztséget nem viseltek (és érdemi vármegyei közéleti szerepvállalásukra se utal semmi). István esetében halálának időpontja a család történetét átfogóan feldolgozó Komáromy András által közölt adathoz (1686) képest cegei Wass György naplója alapján pontosítható. István valójában 1693-ban halt meg, s november 8-án temették el Kolozsváron.¹⁴

Magának Rhédey Ferencnek már a születési éve is bizonytalan: a szakirodalomban találkozhatunk az 1634-es,¹⁵ illetve az 1636-os¹⁶ évvel is. Forrásszinten az egyetlen közvetlen utalás Rhédey Ferenc születési dátumára az anyósa, Újlaki Borbála feljegyzéseiből származik, aki szerint veje 1684-ben bekövetkezett halálakor 48 éves volt, tehát 1636 körül kellett születnie.¹⁷ Ennek a dátumnak azonban ellentmondani látszik, hogy Ferenc egy 18. századi perszöveg tanúsága szerint sokáig gyámja volt öccsének, Jánosnak, s ezért a testvérek birtokosztálya után is kezelte a János részére jutott javakat.¹⁸ Bár az apjuk, Rhédey János 1653-ban meghalt,¹⁹ az első birtokosztályra csak 1659-ben került sor,²⁰ minden bizonnyal László halála miatt. Ekkor Kornis Margit az életben maradt fiaival osztozkodott, majd pedig az asszony 1663. évi halála után a három fiú, Ferenc, István és János osztották fel egymás között a birtokokat.²¹ Ferenc gyámsága János felett tehát 1659-ben kezdődött (korábban vélhetően az anyjuk, illetve teljes korúvá válásától kezdve az ugyancsak 1659-ben elhunyt László lehetett a fiatalabb testvérek gyámja). Ez pedig azt is jelenti, hogy Ferencnek legkésőbb 1659-ben be kellett töltenie a gyámsághoz szükséges 24. életévet, tehát nem születhetett 1635 után. Emiatt vélelmezhető, hogy anyósa tévedett némiképp Ferenc életkorát illetően, aki pár évvel korábban születhetett.²²

¹⁴ Czegei Vass György és Vass László naplói 1659–1739. (Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores 35.) Közli Nagy Gyula. Budapest 1896. (a továbbiakban: MHHS 35.) 174.

¹⁵ Czákó Károly: A Kisrédei Rhédey-család. Historia 2. (1929) 4–5. sz. 1.

¹⁶ Lázár Miklós: Erdély főispánjai (1540–1711). Budapest 1889. 55.; Kovács András: Az aranyosgyéresi református templom feliratairól és egykori mennyezetéről. In: Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Sipos Gábor. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 2008. 135.

¹⁷ Családi följegyzések a XVII. századból. Közli Szabó Károly. Történelmi Tár 3. (1880) 3. köt. 181.

¹⁸ MNL OL P 1868 II. 6. fol. 71–75.

¹⁹ Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárott III. Közli Beke Antal. Történelmi Tár 3. (1895) 18. köt. 636.

²⁰ MNL OL P 1868 III. 20. fol. 4–9r., 13r–15v., 20.

²¹ MNL OL P 1868 III. 20. fol. 9v–12v., 16–19v., 21r–25v.

²² A gyámság jogintézménye erdélyi sajátosságainak feltárásával ugyan még adós a (jog)történeti kutatás, azonban a Hármaskönyv I. részének 113. címéből az következik, hogy ha végrendeletben nem történt gyámrendelés, akkor a törvényes gyám a gyermekek anyja volt, kivéve, ha élt olyan teljes korú atyafi, aki az apai javakra nézve öröklési joggal rendelkezett. Ennek alapján a fentebbi következtetés és időrend helytállónak látszik. Werbőczy István

Rhédey Ferenc hivatalviselése

Rhédey Ferenc pályaképének megismeréséhez mindenekelőtt érdemes megvizsgálni a hivatalviselését – milyen pozíciókat töltött be, ezeket mennyi ideig viselte, illetve mit tudunk az ezekkel kapcsolatos cselekedeteiről.

Az első általa betöltött pozíció a kolozsi főispánság volt, mely egyből az országos méltóságok sorába emelte. A szakirodalom szerint e méltóságot 1661-ben kapta Kemény Jánostól.²³ A főispáni méltóságot – akárcsak Erdély többi vármegyéjében – azonban nem egyedül, hanem döntően egy másik személlyel párhuzamosan töltötte be: 1666-ig Ébeni Istvánnal, 1666-tól 1674-es bukásáig Bánffy Dénessel, 1675 és 1679 között Mikola Zsigmonddal, 1679 és 1680 között Gyerőffy Györggyel, majd pedig Rhédey 1684-es haláláig Székely Lászlóval közösen viselte a kolozsi főispánságot.²⁴ A kettős főispánság erdélyi jelenségének sok oka lehetett: feladatmegosztás, egymás ellenőrzése, a főurak tisztség-éhségének kielégítése, vagy a fejedelem főispánokkal szembeni bizalmatlansága is mind felmerült a korábbi elméletekben. A legvalószínűbb azonban az – ahogy azt Dáné Veronika megállapította –, hogy a többnyire hosszan elterülő vármegyék területi felosztása, illetve az általában más tisztségeket is betöltő főispánok egyéb elfoglaltságai tették szükségessé ezt a sajátos igazgatási módot. A vármegye hatékony működtetésének érdekében azonban elengedhetetlen volt, hogy a főispántársak együttműködjenek egymással²⁵ – így vélhetően Rhédey sem konkurált főispántársaival. Ezt alátámasztja a politikai affiliációja is: Rhédey az ún. Rákóczi–Kemény főúri párt tagja volt, melynek oszlopos tagjának számított Ébeni István és Bánffy Dénes is, illetve Székely László és Gyerőffy György is inkább ezzel a párttal szimpatizált.²⁶ Mikolai Zsigmond ugyan inkább a Béldi-párthoz tartozott,²⁷ de ennek ellenére nem látni súrlódásnak nyomát Rhédeyvel. Rhédey szinte a teljes Apafi-koron keresztül viselte a kolozsi főispánságot, így kétségtelenül sok tapasztalatot tudott szerezni a vármegyei

Hármaskönyve. Ford. Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen. (Corpus Juris Hungarici 2.) Bp. 1897. 198–199. (I. 113.)

²³ Lázár 1889. 55. Sajnos Lázár semmilyen forrásra nem hivatkozott megállapításánál, azonban ismerte Rhédey Ferenc elkötelezett Kemény-pártiságát, igen valószínűnek tűnik, hogy valóban még Kemény nevezte ki főispánná, mely címét az Apafinak való behódolása után is megtarthatta. Ez mellesleg illeszkedik abba az Erdélyben sokszor tapasztalható sémába, miszerint az új fejedelem általában meghagyja az elődje által kinevezett főtiszteket. Dáné Veronka: „Az Önagysága széki így deliberála”. Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata. Erdélyi Tudományos Füzetek 259. 2006. 46.

²⁴ Lázár 1889. 53–67.

²⁵ Dáné 2006. 43–44.

²⁶ Trócsányi Zsolt: Teleki Mihály. Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig. Budapest 1972. 112.; Lázár 1889. 65–66.

²⁷ Trócsányi 1972. 182.

igazgatásban a meglehetősen gyorsan, néhány évente cserélődő főispántársaihoz képest. A hosszú hivatalviselés emellett akár azt is jelezheti, hogy Rhédeyvel meglehetősen könnyen együtt lehetett működni a vármegye igazgatásában, hivatali tevékenységéről azonban kevés konkrétumot tudunk meg a fennmaradt forrásokból. Mindenesetre ezekből az tűnik ki, hogy jellemzően a vármegyei igazságszolgáltatásból vette ki a részét: Rhédey a vármegyei törvényszék elé citálta a kolozsváriak ellen vétett helyőrségi tiszteket,²⁸ karhatalmi segítséget nyújtott Kolozsvár városának egy asszony kézre kerítésében,²⁹ valamint az elvileg Kolozsváron rejtőző gyűjtogatókat is el igyekezett fogatni.³⁰ Kapy Gábornak írt levelében pedig csupán általános jelleggel utalt arra, hogy „a vármegye közönséges dolgai” megakadályozták abban, hogy tiszteletét tegye nála.³¹

Rhédey Ferencet ezután az udvarhelyszéki főkirálybírói tisztségben találjuk, mely hivatalt azonban nem tudni teljes bizonyossággal, hogy mikortól is töltött be,³² annyi azonban bizonyos, hogy haláláig viselte.³³ A tisztségre való kinevezésének pontos körülményeit nem ismerjük, azonban már az apja, Rhédey János (megh. 1653) is betöltötte ugyanezen méltóságot, így könnyen elképzelhető, hogy apjára való tekintettel kapta meg a kinevezést, ahogyan az apja is apósától, Kornis Ferencről vehette át azt.³⁴ Rhédey azonban ezt a tisztséget – fiúgyermek vagy vő hűjén – nem tudta továbbörökíteni, hiszen halála után a vele szorosabb kapcsolatban nem lévő Daniel István lett az udvarhelyszéki főkirálybíró.³⁵ A tisztséggel kapcsolatos teendőiről is csupán annyit tudunk, hogy 1676-ban, Béli Pál letartóztatása után jelentést küldött Telekinek arról, hogy az udvarhelyszéki székelység nem lázadozik Béli elfogása miatt,³⁶ illetve 1677-ben távolmaradása esetére az udvarhelyszéki főkapitányra, Bethlen Gergelyre bízta a derékszék, azaz a szék közgyűlésének megtartását.³⁷

²⁸ MNL OL P 1239 I. 1678. 14. No. 1

²⁹ MNL OL R 374 II. 9. doboz 1. köt. Fasc. fol. 11.

³⁰ TML VII. 261.

³¹ MNL OL P 311 X. 3. a. fol. 9

³² A szakirodalom 1664-re teszi a tisztség megszerzésének évét (Lázár 1889. 55.), azonban egy 18. századi családi feljegyzés az 1668-as, 69-es és 84-es éveket nevezi meg (MNL OL P 1868 I. 2. No. 7.). Annyi bizonyos, hogy Rhédey 1665-ben már betöltötte a pozíciót. Török-Magyarkori Állam-Okmánytár I–VII. (Török-Magyarkori Emlékek III–IX.) Szerk. Szilády Áron – Szilágyi Sándor. [Buda]Pest 1871–1873. (a továbbiakban: TMAO) IV. 210.

³³ Erdélyi Országgyűlési Emlékek I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. (Monumenta Hungariae Historica III. Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae I–XXI.). Budapest 1876–1898. (a továbbiakban: EOE) XVIII. 242.

³⁴ Komáromy András: A kis rhédei gróf Rhédey család levéltára a Nemzeti Múzeum könyvtárában. Magyar Könyvszemle 8. (1883) 135.

³⁵ Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányszata 1540–1690. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és Hivataltörténet 6.) Budapest 1980. 359.

³⁶ TML VII. 262.

³⁷ Udvarhelymegye levéltárából. Közli Vass Miklós. Történelmi Tár 4. (1907). 8. köt. 309.

Rhédey az 1660-as évektől további, látszólag kevésbé jelentős tisztségeket is betöltött, mint a fejedelmi táblai ülnökség 1663 és 1670 között.³⁸ E hivatalviselése ugyanakkor az évtizedes főispáni működéssel együtt azt sejteti, hogy a hazai joggyakorlatban jártas, ilyen téren sokat tapasztalt „jogtudó főúr” volt. Talán nem véletlen, hogy majd később kolozsvári főkapitányként is véleményt nyilvánított a város előtt tárgyalt, de az ott élő nemeseket érintő jogvitákban.³⁹ A jogban való tájékozottságától vélhetően nem független, hogy rendre szerepelt különféle bizottságokban is, mint *comissarius*: 1665-ben Teleki Mihállyal és Sárpataky Mártonnal együtt kapott megbízást Szamosújvár és Kővár várainak átvételére a császáriaktól,⁴⁰ 1670-ben *comissarius*ként kellett a Torda vármegyeiek és az aranyosszékiek közötti területi vitában ítéletet hoznia,⁴¹ 1673-ban pedig bekerült abba a bizottságba, melynek Kolozsvár, Somlyó és Sebes várak őrségének számát és a nekik járó zsoldot kellett megállapítania,⁴² 1675-ben az országgyűlés kinevezte a szamosfalvi út körül Mikola Zsigmond (Rhédey akkori főispántársa) és Gyerőffy György között kialakult vita rendezésére.⁴³ 1678-ban már a torockóiak és aranyosszékiek közötti határvitában kellett döntést hoznia, mint *comissarius*,⁴⁴ végül pedig 1683-ban lett kinevezve az árak maximalizálása miatt fellépő áruhiány orvoslására létrehozott bizottságba.⁴⁵ Ugyancsak a kisebb megbízatásai közé tartozott az adóinspectorsága: az országgyűlés 1673-ban Kapy Györggyel,⁴⁶ 1683-ban pedig Naláczi Istvánnal⁴⁷ együtt kinevezte, hogy a törököknek fizetett adó összegyűjtését felügyelje.

Az 1666-os esztendő különösen mozgalmasnak bizonyult Rhédey Ferenc életében, ugyanis egy rövid időre megszerezte a stratégiai jelentőségű kolozsvári főkapitányi címet. A pozíciót az 1660-ban elesett Várad pótlására hozta létre az Apafi-kormányzat 1664-ben, hogy a törökökkel szemben egy új, Kolozsvár központú végvárrendszer (Almás–Egeres–Cseh–Somlyó–Sebesvár–Szamosújvár) élén biztosítsa a fejedelemség nyugati határait.⁴⁸ A korábbi

³⁸ Trócsányi szerint, azonban teljes bizonyossággal csak 1667-ben töltötte be. Trócsányi 1980. 360.; EOE XIV. 263.

³⁹ MNL OL R 374 II. 9. doboz 2. köt. Fasc. II. fol. 96–98.

⁴⁰ TMÁO IV. 210.

⁴¹ EOE XV. 174.

⁴² EOE XV. 51.

⁴³ EOE XVI. 226.

⁴⁴ EOE XVI. 613.

⁴⁵ EOE XVIII. 92.

⁴⁶ Bethlen János: Erdély története 1629–1673. Ford. P. Vásárhelyi Judit. Budapest 1992. (a továbbiakban: Bethlen J.) 562.; EOE. XV. 350.

⁴⁷ EOE XVIII. 87.

⁴⁸ Szalai Ágnes: Nagyságotok és kegyelemetek lévén az haza oszlopi...": A fejedelmi kormányzat szerepe a váradi török tartománnyal szembeni végvárrendszer megszervezésében az 1660-as évek derekán. Hadtörténelmi Közlemények 134. (2021) 572.; Flóra Ágnes: A megneszesített város. Kolozsvár átalakulása a 17. század utolsó évtizedeiben. In: Közösségben közösségért. Tanulmányok Kiss András születésének századik évfordulójára. Szerk. Flóra Ágnes és Pakó László. Kolozsvár–Budapest 2023. 92.

főkapitány, Ébeni István egy nagyobb török beütés közepette hunyt el 1666 augusztusának végén, ezért nem tűrt halasztást az utód kinevezése. Rhédeyt a fejedelmi tanács már szeptember elejére Kolozsvárra rendelte, hogy az új főkapitány kiválasztásáig átmenetileg biztosítsa a kulcsfontosságú végvár irányítását. Rhédey biztosnak vélte az éppen Gyulafehérváron üléső országgyűléstől és a fejedelmi tanácstól új tisztsége hivatalos megerősítését, azonban erre végül nem került sor. Mivel tisztársai az országgyűlésre távoztak ügyeiket intézni, az ifjú és tapasztalatlan Rhédeynek egyedül kellett megpróbálnia fenntartani a rendet a kapitány nélkül maradt végvárban: Rhédey először is kifizette a strázsamestereket, kérvényezte az *assessorok* sérrelmeinek orvoslását, valamint gondoskodott az élelmiszer- és italkészlet feltöltéséről. A rendteremtés után megpróbálkozott szembenézni a váradi török portyázókkal, azonban a helyőrség kis létszáma és rossz egészségügyi állapota, valamint a lovak hiánya miatt nem tudott megfelelő ellentámadást indítani a Zilah környékén táborozó, mintegy 150-200 fős török csapat ellen. A nehézségek ellenére a török portyázók ellen megbízott fő katonai döntéshozó, Béli Pál generális határozott parancsait követve Rhédey megpróbálkozott az ellentámadás előkészítésével: lovakat szerzett a helyőrség számára, katonákat csoportosított át Gyalura, szorgalmazta a nemesség hadbaszállását, illetve segédcsapatokat hívott Somlyóból és Aranyosszékből. A Béli-re való nagyfokú hagyatkozása azonban egyértelművé tette a fejedelmi tanács számára, hogy Rhédey alkalmatlan a főkapitányi pozícióra, ezért az üléső országgyűlés végül Rhédey főispántársát, a katonailag jóval tapasztaltabb Bánffy Dénest nevezte ki Kolozsvár élére, és meg is fogalmazta számára a főkapitányi utasítást.⁴⁹ Rhédey Ferenc azonban ezután sem szorult ki a kolozsvári ügyekből, hiszen 1667-ben Mikola Zsigmonddal és Szentpáli Jánossal együtt a kolozsvári helyőrség lovai számára kellett *comissarius*ként kaszálóterületet kijelölnie a város közelében,⁵⁰ illetve 1674-ben Bánffy társa volt a váradi török követséggel való tárgyalás során.⁵¹

Rhédey Ferenc számára a következő, jelentős presztízzsel járó előrelépést a fejedelmi tanácsba való bekerülése jelentette, melynek egészen haláláig tagja is maradt.⁵² A tanácsosi kinevezésének oka egyértelműen Teleki Mihály protekciója volt, aki elérte Apafinál, hogy kinevezésekor bizalmasát, Rhédeyt is magával vihesse a tanácsba – annak ellenére, hogy az országgyűlés Rhédeyt tapasztalatlannak és méltatlannak tartotta.⁵³ Rhédey tanácsosként élete

⁴⁹ Szalai 2021. 567-568.; Deák Farkas: Uzoni Béli Pál 1621–1679. Budapest 1887. 53–56.

⁵⁰ EOE XIV. 227.

⁵¹ EOE XV. 435.

⁵² Trócsányi 1980. 33.

⁵³ Bethlen J. 366.

végéig – eleinte kevésbé erélyesen, az idő előrehaladtával azonban egyre határozottabban⁵⁴ – megfogalmazta az országos ügyekkel kapcsolatos véleményét a fejedelem kérésére, illetve számos alkalommal tartózkodott az udvarban, illetve a fejedelem környezetében. Vélhetően tanácsosként kapta azt a feladatot is, hogy az 1672-es országgyűlésen – Fleischner András mellett – ő tárja az országgyűlés elé a fejedelmi előterjesztéseket.⁵⁵

Ezen a ponton érdemes kitérnünk Rhédey Ferenc diplomáciai pályafutására is. Frissen kinevezett fejedelmi tanácsosként 1670 végén azt a feladatot kapta, hogy főkövetként a fejedelemség éves adóját bevigye a Portára, illetve tárgyaljon a Halmágy-vidéken található 49 vitatott fennhatóságú falu hovatartozásáról. Rhédey a tárgyalásokra nem tudott elegendő pénzt összeszedni, hogy a megfelelő személyeket lefizethesse,⁵⁶ ezért nem tudott érdemi sikereket elérni, csupán annyit tudott kieszközölni, hogy a nagyvezír egy török követ Erdélybe való küldésére tegyen ígéretet.⁵⁷ A későbbiekben Rhédey többször is vállalt diplomáciai jellegű szolgálatokat: 1674-ben a Bánffy Dénes mellett tárgyalta a váradi törökökkel,⁵⁸ 1679-ben pedig Telekivel együtt őt bízták meg a fejedelemség képviselőjeként a magyarországi bujdosók krasznai gyűlésén,⁵⁹ illetve 1680-ban tagja volt – többek között ismét Telekivel – annak a békéltető delegációnak, mely a váradi törökökkel való konfliktust volt hivatott rendezni a somlyói tárgyalásokon.⁶⁰

Rhédey Ferenc 1675-ben jutott el pályafutásának csúcsára, amikor – immár véglegesen – kinevezték kolozsvári főkapitánynak, mely szorosan összefüggött a kolozsi főispánsággal – ezt alátámasztja, hogy mindegyik főkapitány (Ébeni István, Bánffy Dénes, Rhédey Ferenc, Székely László, Bánffy György, Csáky László)⁶¹ viselte a főispáni címet is.⁶² A Bánffy Dénes bukásával megüresedő tisztségben a fejedelem nem sokkal elődje kivégzése után már meg is erősítette Rhédeyt, azonban – pont hivatali elődje példájából okulva – csak szűkített jogkörrel ruházta fel az új főkapitányt. A tisztség betöltését évente felülbírált a fejedelmi kormányzat, ráadásul

⁵⁴ Az első években még kevés érdemi tanácsot tartalmaztak votumai (TMÁO VII. 514.), azonban az 1680-as években már sokkal produktívabbnak tűnnek tanácsai (MNL OL P 1239 I. 1683. 10. No. 1.).

⁵⁵ EOE XV. 40.

⁵⁶ TML V. 400–401. A Rhédey után küldött 1000 tallér sem volt elegendő a kellő eredmény eléréséhez. Ld. TMÁO VII. 520. Természetesen Rhédey is megszenvette az erdélyi portai követség hagyományosnak mondható pénztelenségét, ugyanis a saját pénzének elköltésén túl még hitelt is fel kellett vennie, hogy magát fenn tudja tartani Drinápolyban. TML V. 465–466.

⁵⁷ Bethlen J. 433.; Szalai Ágnes: "Az körösi faluk felől igen gyenge reménységünk lehet...": I. Apafi Mihály és kormányzata küzdelme Halmágy-vidék megtartásáért (1670-1671). *Korunk* 33. (2022) 3. sz. 105.

⁵⁸ EOE XV. 435.

⁵⁹ EOE XVI. 113.; TML VIII. 467.

⁶⁰ A bujdosók levéltára. A gróf Teleki-család maros-vásárhelyi levéltárából. S. a. r. Deák Farkas. Budapest 1883. 126.; Trócsányi 1980. 148.

⁶¹ Flóra 2023. 93–100.

⁶² Lázár 1889. 53–70.

kevesebb vár – Kolozsváron kívül csupán Gyalu és Sebesvár – tartozott a közvetlen hatásköre alá, holott korábban Somlyó, Cseh és Szamosújvár helyőrsége, valamint Torda, Enyed és Aranyossszék hadai is a kolozsvári főkapitány alá voltak rendelve.⁶³ Rhédey főkapitányi feladatai közé tartozott a városi helyőrség katonái bekvártélyoztatásának, valamint élelmiszerrel, fegyverrel és lóval való ellátásának megoldása, a katonák gyakorlatoztatása és a fegyelem fenntartása köreikben, az őrzékek irányítása, a muníció biztosítása és őrzése, a belső építkezések és javítások irányítása, a lakossági élelmiszerkészletek feltöltésének szorgalmazása, a városi kereskedők külföldi útjainak felügyelete, a fejedelemséghez érkező követek eligazítása (a követeket nem hallgathatta meg, csak ha kifejezetten hozzá, mint főkapitányhoz érkeztek), illetve a törökökkel való jó viszony fenntartása, azzal a határozott megkötéssel, hogy a hódoltatott területek és az adók nem növekedhetnek. Az utasítás értelmében a főkapitánynak Kolozsváron kellett letelepednie, és csupán békés időszakban, csakis fejedelmi engedéllyel távozhatott máshova. Rhédey döntési autonómiája is jelentős részben leszűkült: fegyveres ellenálláshoz a fejedelmi tanács engedélyét kellett kérnie, illetve szorosan együtt kellett működnie a többi határvidéki, kiemelten a kővári és somlyói kapitánnyal. Rhédey éves fizetését 500 forintban állapították meg, mely kiegészült a nemesi és riomfalvi dézsmák, illetve az éves kincstári birtok bevételeivel is.⁶⁴

Rhédey hátralévő életének nagy részét a kolozsvári főkapitányi teendői ellátása töltötte ki, mely kiegészült a tanácsúri feladataival, illetve a fentebb már említett kisebb megbízásaival. A főkapitányi teendői ellenére azonban sokat volt távol Kolozsvártól, helyette gyakran időzött Erdőszentgyörgyön és Gyéresen, valamint a fejedelmi tanács ülésein és az országgyűléseken is általában megjelent. Rhédeyt azonban jelentősen hátráltatták az 1670-es évek óta egyre jobban elhatalmasodó betegségei, a súly és köszvény.⁶⁵ Ezek miatt egy idő után képtelen volt lovagolni, s betegségére hivatkozva igen gyakran kért felmentést az udvarban való megjelenés alól.⁶⁶ Az egyre rosszabb egészségügyi állapotban lévő Rhédey Ferenc végül Kolozsváron halt meg 1684. március 24-én⁶⁷ vagy 25-én.⁶⁸ A városban temették el a Farkas utcai református templomban július 2-án. A források ellentmondanak temetésének

⁶³ Szalai 2021. 568., 570.

⁶⁴ EOE XVI. 115–119.; Flóra 2023. 97–98.

⁶⁵ A súly elnevezést a korban általában bármilyen, fekélyekkel vagy kiütésekkel járó betegségre használták. (Szabó T. Attila et al.: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár XI. Kolozsvár–Budapest 2002. 978.) Rhédey a köszvényt csupán egyszer említi szó szerint, de a lábfájással kapcsolatos panaszai is vélhetően erre a betegségre vonatkoznak. MNL OL P 1238 I. 1680. 40. No. 1.

⁶⁶ EOE. XVI. 425.; EOE XVIII. 174.

⁶⁷ Családi följegyzések a XVII. századból. Közli Szabó Károly. Történelmi Tár 3. (1880) 3. köt. 181.

⁶⁸ MHHS 35. 8.

körülményeiről: Wass György naplója szerint szerényen, zászló és címerek nélkül,⁶⁹ míg Szaniszló Zsigmond szerint igen nagy pompával vettek tőle végső búcsút.⁷⁰

Rhédey Ferenc politikai szerepe

Rhédey Ferencet a fentebb ismertetett hivatalviselése arra predesztinálta, hogy az erdélyi politikai élet meghatározó szereplőjévé váljon, akárcsak rokonai, Rhédey Ferenc váradi főkapitány és annak fia, Ferenc erdélyi fejedelem. A fejezet azt a kérdést járja körül, vajon tisztségei és kapcsolatai révén valóban része volt-e a fejedelemséget irányító hatalmi körnek, és miképpen lavírozott az Apafi-kori erdélyi bel- és külpolitika sűrű és turbulens átrendeződései közepette? Milyen hatalmi csoportokba tudott betagozódni? Fejedelmi tanácsosként mennyiben volt döntő szava Apafi Mihály és a főurak szemében, milyen mértékben vett részt a regionális, illetve az országos politikai döntéshozatalban, valamint meg tudott-e felelni a tisztségeivel járó politikai elvárásoknak?

Politikai karrierje kezdetét II. Rákóczi György udvara jelenthette, ugyanis Rhédey Ferenc a családja – kifejezetten pedig a család akkori legnagyobb hatalommal rendelkező tagja, Ferenc, a későbbi fejedelem, aki maga is II. Rákóczi György egyik fő híve volt – befolyásának köszönhetően feltehetően a fejedelem számára végezhetett udvari szolgálatokat. Ezt támasztja alá Rhédeynek a fejedelemség válságidőszaka (1657–1661) alatt tanúsított következetes Rákóczi- (majd annak halála utáni Kemény-) pártisága, valamint az is, hogy Rhédey részt vett a lengyelországi hadjáratban, ahonnan Rákóczi legszűkebb kíséretének tagjaként tért haza.⁷¹ Rhédey Ferenc tiszavirág életű erdélyi fejedelemsége (1657 november – 1658 január) alatt sem látunk semmi arra utaló nyomot, hogy az ifjú Rhédey Rákóczi helyett a rokona oldalára állt volna. Olyannyira hű maradt Rákóczihoz, hogy annak másodszori lemondása után ugyan elment a Barcsai Ákos által 1659-ben összehívott szászfenesi országgyűlésre, viszont az új fejedelem többszöri felkérése ellenére sem volt hajlandó átpártolni és elfogadni a „fő

⁶⁹ MHHS 35. 37.

⁷⁰ Szaniszló Zsigmond naplói I. Közli Torma Károly. Történelmi Tár 3. (1889) 12. köt. 254.

⁷¹ Szalárdi János siralmas magyar krónikája. S. a. r. Szakály Ferenc. Budapest 1980. 383. Ezzel szemben Kemény János azt jegyezte fel, hogy Rhédey Ferenc is tatár fogságba került (MTT 1905. 482.), de minden bizonnyal rosszul értesült, ugyanis Rhédey 1657 decemberében már Erdőszentgyörgyön tartózkodott. TML I. 102–103.

bejáróságot”⁷² a Rákóczihoz való hűségére hivatkozva.⁷³ Rákóczi halála után szintén aktívan ügyködött: egyik levelében ő maga szorgalmazta, hogy a vezérüket elvesztett főurak menjenek Husztra, és szervezzék újra a politikai táborukat.⁷⁴ A korábbi Rákóczi-párt élére álló Kemény János fejedelem pedig bizalma jeleként Rhédey Ferencet küldte el Rákóczi György temetésére.⁷⁵ Rhédey emellett harcolt a Kemény János sorsát megpecsételő nagyszőlősi csatában is, majd a vereség után Görgénybe menekült, ahol 1662 elején be is hódolt Apafi Mihálynak.⁷⁶ Az egykori Rákóczi–Kemény-párt azonban némi módosulásokkal az egész Apafi-koron átívelően szerves része, sőt megkerülhetetlen tényezője volt az erdélyi politikának, legjelentősebb tagjai Rhédey mellett Teleki Mihály, Bethlen Farkas, Gergely és Elek, Kapy György, Szentpáli János és Mikes Kelemen voltak. Vezetőjüknek 1674. évi bukásáig Bánffy Dénes volt tekinthető, utána pedig Teleki ragadta magához az irányítást, hogy aztán az ellenpártot, a Béli Pál és Bethlen János vezette csoportosulást 1678-ban megsemmisíthesse.⁷⁷

Az udvarban töltött idő legmeghatározóbb hozadéka a Rákóczi–Kemény-táborba való beilleszkedés mellett, illetve azzal összefüggésben Rhédey karrierjére nézve azonban mindenképpen az volt, hogy megismerkedett Teleki Mihállyal, aki Rhédey legfontosabb politikai szövetségese, barátja, s egyszersmind kvázi mentora lett. Teleki Mihály jelentőségét jól ismeri a történettudomány: a független Erdélyi Fejedelemség utolsó évtizedeinek legmeghatározóbb politikusa volt, aki riválisai – Bánffy Dénes, majd Béli Pál – elmozdításával döntő szóval bírt a fejedelemség bel-és külügyeiben egyaránt, így a vele való jó kapcsolat kardinális jelentőséggel bírt Rhédey politikai pályafutására nézve.⁷⁸ A Teleki család későbbi vagyonát megalapozó Mihály kisbirtokos nemesként kezdte karrierjét II. Rákóczi György udvarában, ahol a bizalmi szerepnek számító postamesteri pozíciót is megszerezte. Vélhetően ekkor köthettek ismeretséget Rhédey Ferencsel, és barátságuk egészen Rhédey 1684-ben bekövetkezett haláláig fennmaradt. A tisztségeikből következő kapcsolattartáson túl számos baráti természetű és bizalmas ügy szerepel a mintegy három évtizedet felölelő levelezésükben: rendszeresen értesítették egymást egészségügyi állapotukról,⁷⁹ kölcsönös segítséget nyújtottak egymásnak különféle árucikkek beszerzésében,⁸⁰ folyamatosan híreket cseréltek, megvédték

⁷² Valószínűleg a főudvarmesterségről lehet szó. Trócsányi 1972. 21.

⁷³ TML I. 410–411.

⁷⁴ TML I. 537.

⁷⁵ Szalárdi J. 648.

⁷⁶ Bethlen J. 113–115.

⁷⁷ Trócsányi 1972. 38.

⁷⁸ Teleki Mihályról általánosságban: Szalai Ágnes: Teleki Mihály, „Minden későbbi széki Teleki ősatyja” Korunk 21. évf. 8. sz. 12–20.

⁷⁹ TML VIII. 73–74.; TML IV. 433–434.

⁸⁰ TML II. 80–82.; TML V. 428–431.

egymás érdekeit az országgyűlésen vagy az udvarban,⁸¹ veszély esetén bármelyiküknél biztonságba helyezhették vagyontárgyaikat,⁸² valamint rendszeresen invitálták a másikat családi esküvőkre, temetésekre és keresztelőkre.⁸³ Ezen bensőséges kapcsolatból egyértelműen következett, hogy Rhédey mindvégig a Teleki körül kialakuló főúri csoportosulás egyik legstabilabb tagjának számított – a fejedelmi tanácsban belül is Bethlen János szerint Rhédey volt a Teleki-párt legelkötelezettebb képviselője 1672-ben Nagy Tamás és Bánffy Zsigmond mellett.⁸⁴

A kapcsolatuk kezdetén még sokkal inkább egyenrangú feleknek tűntek – közel egyidősek is voltak, ugyanis mindketten az 1630-as években látták meg a napvilágot –, azonban az idő előrehaladtával, ahogyan Teleki hatalma egyre nagyobb mértékben túlnőtte Rhédeyét, egyre inkább viselkedett Teleki úgy, mint egy rangidős mentor. Ezt jelzi Rhédey mélyen tisztelettudó viselkedése Teleki Mihállyal szemben, ugyanis ha valamilyen nézeteltérésük volt, akkor rendszerint Rhédey adta be előbb a derekát, és kérte barátja bocsánatát.⁸⁵ Teleki hatalmának és befolyásának növekedésével – kővári, majd huszti főkapitány, majd máramarosi és tordai főispán, tanácsúr és nem mellesleg a bujdosók, majd Erdély generálisa⁸⁶ – azonban végig segítette Rhédeyt a nagyobb tisztségek megszerzésében. Ez a támogatás ugyanakkor természetesen nem feltétlenül csak a barátnak mondható közeli viszonyukra vezethető vissza, hiszen Telekinek is kétségtől érdekében állt egy, a saját belső köréhez tartozó – és mint látni fogjuk, könnyen befolyásolható – figura pozíciókhoz juttatása. Lehetséges, hogy Rhédey kérésére 1666. évi kolozsvári főkapitányi kinevezésében is szerepet játszott Teleki Mihály ajánlása, aki már ekkor roppant nagy befolyásnak örvendett a fejedelmi udvarban.⁸⁷ Annyira erős azonban akkor még nem volt a tekintélye, hogy pártfogoltja és barátja kellő tapasztalat híján is megszilárdulhasson e fontos pozícióban, így maradhatott alul Teleki feltételezett jelöltje Bánffy Dénessel szemben.

⁸¹ TML VIII. 73–74.

⁸² TML I. 384–385., 538–539. TML II. 248–249.

⁸³ TML IV. 515., MNL OL P 1238 I. 1681. 45. No. 23. Teleki őszinte baráti érzelmeire – illetve büszkeségére – remek például szolgál az az 1681-ben történt eset, amikor Rhédey nem hívta meg Telekit a lánya szűk körben megtartott keresztelőjére, amiért Teleki olyan mélyen megsértődött, hogy Rhédeynek csak hosszas levelezés után sikerült kibékítenie. MNL OL P 1238 I. 1681. 45. No. 8–11.

⁸⁴ Bethlen J. 497.

⁸⁵ MNL OL P 1238 I. 1681. 45. No. 10.

⁸⁶ Trócsányi 1980. 35.

⁸⁷ Teleki Mihály a korábbi vélekedésekkel ellentétben egy rövid időre már 1664-ben is bekerült a fejedelmi tanácsba, ami mindenképp megnövelte a befolyását még azután is, hogy 1665 januárja után fel is függesztették tanácsúri kinevezését. Szalai Ágnes: "Ez végház Várad helyett lévén..." A fejedelmi kormányzat szerepe a Székelyhíd végvár körüli tárgyalásokban. In: „Várad mint oltalmaztatik” Küzdelmek Váradért a kora újkorban (Tanulmányok Biharország történetéről 7.) Szerk. Oborni Teréz. Nagyvárad 2019. 154–155.

Rhédey Ferenc 1670. évi tanácsúri kinevezését viszont minden bizonnyal Teleki Mihálynak köszönhetette, ugyanis Teleki – Bethlen János szerint – a barátságuk miatt javasolta tanácsúrnak maga mellé Rhédeyt, holott többen is voltak olyan jelöltek, akik „méltóságuknál, koruknál, befolyásuknál és bölcsességükönél fogva” alkalmasabbak lettek volna a fejedelmi tanácsosi pozícióra.⁸⁸ A fejedelmi tanácsban így egy fővel mindenképp gyarapodott Teleki megbízható szövetségeseinek száma, és ezzel a tanácsban betöltött súlya is nőtt.

A kolozsvári főkapitányi cím 1675. évi megszerzését is ugyancsak könnyen Teleki befolyásának tulajdoníthatjuk, hiszen a Bánffy Dénes elleni összeesküvés egyik főszereplőjeként neki is elemi érdekévé vált az, hogy a jelentős katonai befolyással rendelkező kolozsvári főkapitányság Bánffy után olyanra szálljon, akinek hűségében feltétlenül bízhatott a Teleki szavára sokat adó fejedelmi kormányzat. Ráadásul Rhédeynek kolozsvári főkapitányként szorosan együtt kellett működnie a határvédelem kérdéseiben a kővári főkapitányságot betöltő Telekivel,⁸⁹ így a választással Teleki lényegében egyben egy megbízható – és rá könnyedén hallgató – főkapitánytársat is szerzett, amivel az Erdély északnyugati végvidékében már meglévő hatalmát⁹⁰ délebbre is tovább tudta terjeszteni. Teleki számítása úgy tűnik, bevált: Rhédey Ferenc személyében egy olyan főkapitánytársa lett, aki mindenről részletesen tudósította Telekit, rendszeresen kikérte a véleményét a végvidékkel kapcsolatos teendőiről, ráadásul még a különböző, személyesen neki érkező levelekre adandó válaszokról is megkérdezte Telekit.⁹¹ Ez fordítva látványosan nem volt így: Teleki nem tűrte, ha Rhédey bármilyen, rá is tartozó ügyben írt levelet akár véletlenül is visszatartott⁹² – igaz, ekkorra Teleki országos generálisként immár *de iure* is Rhédey katonai felettesévé vált.⁹³

A Telekivel való szoros kapcsolat a kortársaknak is szemet szúrt, így a legtöbb korabeli elbeszélő forrás jellemzően Telekivel együtt említi Rhédey Ferencet.⁹⁴ Az egyre nagyobb hatalommal rendelkező, és emiatt egyre inkább irigyelt és gyűlölt Telekivel való túl szoros kapcsolata többször Rhédeyre is visszaütött: volt rá példa, hogy elkerülték a társaságát,⁹⁵ sőt,

⁸⁸ Bethlen J. 366.

⁸⁹ Erről mind Rhédey, mind Teleki utasításában olvashatunk. EOE XVI. 115–119., 277–78.

⁹⁰ Teleki a tordai és máramarosi ispánságával, valamint kővári és huszti főkapitányságaival ezen határvidék domináns politikusa volt. R. Várkonyi Ágnes: Az erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660–1711. Budapest 1984. 120.; Szalai 2019. 16.

⁹¹ TML VII. 133–135., 138–139., TML VIII. 16–17.,

⁹² MNL OL P 1238 I. 1680. 40. No. 7.

⁹³ Sőt, Apafi Mihály egyenesen Rhédey Ferenc által nevezte ki Telekit főgenerálissá 1681-ben Somlyónál. Bethlen M. I. 316.

⁹⁴ Bethlen M. I. 278., 295., 304., 307.; Bethlen J. 366., 493., 519.

⁹⁵ TML VIII. 254–255.

kezdetben olyan is történt, hogy egyenesen számonkérték rajta a Telekivel való közeli viszonyát.⁹⁶

Kettejük viszonyában talán a legfontosabb megválaszolásra váró és egyben Rhédey politikai súlyát is megvilágító kérdés, hogy vajon Rhédey mennyiben tekinthető önálló politikai aktornak, vagy szerepe inkább csupán Teleki bábjaként értelmezhető. Vannak Rhédey önálló politikai döntéshozatalára is példák. Több ízben is megbízták jelentősnek látszó feladatokkal, mint amilyen az 1670. évi drinápolyi követség, vagy a magyarországi bujdosók 1679. évi krasznai gyűlésén való részvétel. A krasznai gyűlés kapcsán azonban hangsúlyozni kell, hogy Rhédey lényegében kihúzta magát a feladat alól arra hivatkozva, hogy ő ott kevés dolgot tudna elérni, amiért aztán késleltetni is kellett a gyűlés megtartását addig, míg Teleki meg nem érkezett.⁹⁷ Emellett úgy tűnhet, hogy a fejedelem is kikérte a véleményét az ország sorsát befolyásoló ügyekben. Erre például szolgál, hogy amikor a fejedelem értesült a sógora, Bánffy Dénes ellen alakult főúri liga akcióba lendüléséről, egyből az udvarba rendelte Rhédeyt Telekivel, Naláczi Istvánnal és Kapy Gáborral együtt, hogy a tanácsukat kikérje.⁹⁸ Ugyancsak a bizalmi körbe való tartozását látszik aláhúzni, hogy amikor 1676-ban Béldi Pál ellen fordult a fejedelmi kormányzat, akkor Rhédeyt és a többi Rákóczi–Kemény-párti tanácsurat (Teleki Mihályt, Bánffy Boldizsárt, Kapy Györgyöt és Bethlen Farkast) már április 21-re, két nappal a meghirdetett tanácsülés előttre Fogarasba rendelte a fejedelem.⁹⁹ Béldi 1678-as, immár végleges eltávolításában ráadásul Rhédeynek annyiban volt is némi szerepe, hogy a kolozsvári helyőrség dragonyosait készenlétbe helyezte Béldi katonai fellépése esetére,¹⁰⁰ valamint Udvarhelyszék főkirálybírájaként alá tudta ásni Béldi székelységen belüli hatalmát.¹⁰¹ Azonban ezen események alakulásában tényleges érdemi szerepe nem volt, és a belsőbb tanácskozásokon meglátásom szerint inkább lojalitása és pártállása miatt volt jelen, nem pedig személyes kvalitásai miatt.

A korszak emlékirónak ítéletét is számításba véve utalhatunk Bethlen Miklós Önéletírására, aki a nagyobb jelentőségű tanácsurak közé sorolta Rhédeyt.¹⁰² Bethlen azonban mindenképpen elfogult volt Rhédey irányában, akivel nagyon jó viszonyt ápolt: Rhédey volt

⁹⁶ TML I. 404.

⁹⁷ Trócsányi 1972. 246.

⁹⁸ TML VI. 647.

⁹⁹ Deák 1887. 137.; Trócsányi 1972. 177.

¹⁰⁰ TML VIII. 8.

¹⁰¹ Balogh Judit: Béldi Pál politikai küzdelmei az Apafi kori elitben. Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok 47. (2021) 73.

¹⁰² Bethlen M. I. 242.

első esküvőjén a násznagy, továbbá két gyermekének is keresztapja volt, sőt, Rhédey két lányának keresztapjául is Bethlent kérte fel.¹⁰³

Jóval számosabb azon adatok köre, amelyek Rhédey mint országos politikusi szereplő tekintélyét meglehetősen csekélynek mutatják. Többször ő maga is arra panaszkodott Telekinek írt leveleiben, hogy az udvarba küldött tanácsainak semmi foganatja nincs,¹⁰⁴ leveleit válaszra sem méltatják,¹⁰⁵ sőt, az udvarból senki sem értesíti a hírekről.¹⁰⁶ Ráadásul mindezekre akkor is találunk példát, amikor Rhédeynek különösen nagy szerepe lett volna kolozsvári főkapitányként az ország védelmében: 1681 őszén a Caprara vezette császári sereg visszaszerezte az erdélyiek által rövid időre elfoglalt Kállót, és nem volt kizárva az Erdély elleni támadásuk sem,¹⁰⁷ így a végvidék haderejét készenlétbe helyezték. A fejedelmi kormányzat ugyan értesítette erről az éppen Erdőszentgyörgyön betegeskedő Rhédeyt, azonban ő a fejedelem parancslevelét csak felületesen olvasta el, és azonnal tovább is küldte Telekinek anélkül, hogy megjegyezte vagy megértette volna a benne írtakat. Ennek köszönhetően Rhédey csak három nappal később értesült a szorongatott helyzetről apósa, Serédy Benedek somlyói főkapitány leveléből, s így igencsak megkésve sikerült Kolozsvárra érnie, odaérkeztéig pedig teljes egészében Teleki, illetve Bethlen Gergely udvarhelyszéki és fogarasi főkapitány parancsnoksága alá rendelte a helyőrséget.¹⁰⁸ Az esemény Rhédey Telekire való túlzott hagyatkozása mellett arra is rámutat, hogy az erdélyi végvárrendszer Kolozsvár kapitányának aktív szereplése nélkül is működőképes volt, illetve annak ítélte meg a fejedelmi kormányzat, hiszen az első parancslevelet leszámítva később már nem küldtek Rhédeynek utasításokat annak fényében sem, hogy nem is válaszolt egyből az első parancsra. Ez a hozzáállás pedig véleményem szerint kétségtávolan Rhédey személyének szól, amely egyúttal át is vezet minket a Rhédey politikai teljesítményét meghatározó következő lényegi körülményhez, Rhédey Ferenc jelleméhez, ami az általa írt és hozzá érkezett számos *missilis* segítségével úgy vélem, hogy relatíve nagy biztonsággal rekonstruálható.

E jellemrajz kiindulópontjául érdemes Bethlen Miklós sommás megállapítására gondolunk, aki szerint Rhédey „a főrendek között jámborabb ember vala”¹⁰⁹ Ez a jámbor,

¹⁰³ Bethlen M. I. 234., 336.

¹⁰⁴ MNL OL P 1238 I. 1680. 40. No. 3.; TML VII. 134.

¹⁰⁵ „Engem Uram valóban megvetének és elfelejtenek, csak levelimre sem tesznek választ.” MNL OL P 1238 I. 1681. 45. No. 19.

¹⁰⁶ MNL OL P 1238 I. 1681. 45. No. 18.

¹⁰⁷ Angyal Dávid: Késmárki Thököly Imre 1657–1705. I. Budapest 1888. 245.

¹⁰⁸ MNL OL P 1238 I. 1681. 40. No. 17–20. „Azt az tegnapelőtt estve érkezett önagysága parancsolatját is akkor csak hirtelen olvasám el, melyet kegyelmednek küldött levelemben includáltam, én bizony azt sem tudom mind mi vala benne.” MNL OL P 1238 I. 1681. 45. No. 18.

¹⁰⁹ Bethlen M. I. 293.

kegyes és békétűrő habitus Rhédey esetében úgy vélem több aspektusból is azonosítható, azonban ezek nem mindegyike válik előnyére a gyakorlatban egy katona-politikusnak. Az Apafi-kor turbulens és véres hatalmi vetélkedéseiben a rivalizáló főurak között Rhédey a „jámorságával” egyfajta mediátor szerepet volt képes betölteni. Többször is megnevezték, mint lehetséges közvetítőt az egyre élesebben szembenálló Teleki és Béli között,¹¹⁰ emellett folyamatosan a megbékélésre és kompromisszumkötésre ösztönző tanácsokat adott mind a fejedelemnek, mind pedig Telekinek, legyen szó a Thököly Imrével,¹¹¹ Wesselényi Pállal,¹¹² vagy akár a törökökkel¹¹³ és tatárokkal¹¹⁴ való kapcsolatokról. Békétűrése a köznéphez való viszonyulásában is megmutatkozott: számos levelében aggodalmát fejezte ki a háború és portyák pusztításai miatt szenvedő jobbágyság iránt,¹¹⁵ a Moldvából érkező menekülteknek szíve szerint érdemtelenységük ellenére is menedéket adott volna,¹¹⁶ s több ízben ő figyelmeztette őket a közeledő veszedelmekre, sőt, akár szekereket is biztosított volna számukra a meneküléshez.¹¹⁷ Kérdés ugyanakkor, hogy a megegyezésre, illetve a béke fenntartására irányuló tanácsait és aggodalmait mennyiben tudta érvényre juttatni, a szavaiból tükröződő „jámorságot” követték-e tettek?

A fennmaradt forrásokból elsősorban inkább az látható, hogy ez a bizonyos „jámorság” Rhédey esetében sokszor inkább az erélytelenségében mutatkozott meg. Amikor például a szekereket a menekülő jobbágyok megsegítésére tervezte küldeni, a fejedelem erre vonatkozó tiltását szem előtt tartva végül nem nyújtott segítséget a fenyegetett lakosságnak.¹¹⁸ Egy másik esetben pedig, amikor a törökök a behódoltatott falvakon indokolatlanul nagy összegű adót követeltek, Rhédey a törökök földesúri jogaira való tekintettel nem javasolta a falvak katonai eszközökkel történő megvédését.¹¹⁹ A lakosságot szívesen megvédte volna a portyázóktól, de

¹¹⁰ EOE XVI. 158.; EOE. XVI. 589.

¹¹¹ Thököly kérésére Rhédey Kolozsvárról kiment hozzá tárgyalni 1679-ben. TML VIII. 463.

¹¹² „Kérem kegyelmed is, ne vesse meg [ti. Wesselényit], alkalmaztassa kegyelmed is magát hozzá, vetne és tenne szövetséget véle, ne magát, hanem az igyet és vallást nézze benne...” TML VIII. 17.

¹¹³ Rhédey 1675-ben felajánlotta a váradi pasának, hogy ha a földbirtokos szpáhik be tudnak mutatni bizonyító erejű iratokat az őket illető elmaradt adók mértékéről, akkor azokat ő maga beszédeti a hódolt falvakból és odaadja számukra egy megbeszélt helyen a jószomszédi viszony érdekében. TMÁO VII. 552.

¹¹⁴ 1683-ban Apafinak azt tanácsolja, fizessék le az Erdélyen átvonulni tervező tatár kán nagyvezírét, hogy módosítsa útvonalát, illetve hangsúlyozza, hogy nem lenne tanácsos megsérteni őket. MNL OL P 1239 I. 1683. 10. No. 1.

¹¹⁵ Rhédey attól fél, hogy a törökök meg fogják torolni azt, hogy a jobbágyok 1676-ban megöltek egy portyázó törököt Egerbegyen, pedig Rhédey hangsúlyozza Apafinak, hogy csak ijedtségükben tették. MNL OL P 1239 I. 1676 16. No. 3.

¹¹⁶ Documente Privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești XI. Acte și Scrisori 1661-1690. București 1939. 198.

¹¹⁷ EOE XVIII. 23.

¹¹⁸ EOE XVIII. 23

¹¹⁹ TMÁO VI. 320.

úgy tűnik, vért nem mert ontani a védelmükben.¹²⁰ Sőt, amikor Rhédey úgy hallotta, hogy egy váradi török követség az adók növelését akarná elérni Apafinál, azt javasolta a fejedelemnek, hogy ne ellenkezzen.¹²¹ A bujdosók fent említett gyűlése is jó alkalom lett volna közvetítő képességeinek kibontakoztatására, végül azonban mégis visszakozott az egyedül való odameneteltől.¹²²

Kolozsvári főkapitányként is számtalan lehetősége lett volna a saját szűkebb környezetében, közvetlen alárendeltjeit utasítva cselekedni, lényegében a rábízott feladatot elvégezni, de még e tekintetben is igyekezett távolságot tartani. Amikor kolozsvári helyőrség tisztjei és vármegyei nemesség között kellett volna igazságot tennie, döntését igyekezett halogatni, szinte irtózott a választástól.¹²³ Hiába kérték közbenjárását a Kolozsváron élő nemesek a várossal szemben jogaik betartatása végett, a főkapitánytól legfeljebb erkölcsi támogatást remélhettek. 1683-ban például két ügyben is levelezett Kolozsvár hadnagyával, egy nemesember házában dolgozó (tehát nem céhtag) szabót ért retorzió és egy gyám általi visszaélés tekintetében. Rhédey mindkét esetben kiállt leveleiben a hozzá forduló panaszosok mellett, s néhány szemléletes bibliai szöveghely kíséretében megírta a városnak, hogy „kegyelmetek elméjétől annyira jár az ország elméje, mint az ég az földtől”, de nem tudunk arról, hogy ezen túlmenően bármilyen konkrét lépést tett volna az érdekükben, s a levelekben sincs utalás jogi támogatásra, és nincs nyoma explicit fenyegetésnek sem.¹²⁴ Ezek alapján könnyen elképzelhető, hogy a leveleiben rendre előkerülő betegségét is csupán egy általánosan elfogadott ürügyként használta arra, hogy kibújjon kötelességei alól, ami egyébként nem volt ritka a korszakban

Rhédey Ferenc magánélete

Végül Rhédey Ferenc életútjának egy, ha lehet még az eddigieknél is felszínesebben ismert aspektusát, a hivatalviselésen és politikán kívüli életét kívánom bemutatni, különös tekintettel a gazdálkodására, családi kapcsolataira és házasságaira.

¹²⁰ TMÁO VI. 330.

¹²¹ MNL OL P 1238 I. 1680. 40. No. 3.

¹²² Trócsányi 1972. 246.

¹²³ MNL OL P 1239 I. 1678. 14. No. 1.

¹²⁴ MNL OL R 374 II. 9. doboz 2. köt. Fasc. II. fol. 96–98.

A családi háttérrel taglaló fejezetben láthattuk, hogy Rhédey Ferenc apja, János mely birtokokkal rendelkezett. Az atyai birtokokat Rhédey János halála (1653) után a fivérek az anyjukkal együtt úgy tűnik, osztatlanul birtokolták, ekkor ugyanis még mind (kivéve talán a legidősebb fiút, Lászlót) kiskorúak voltak. Rhédey László azonban 1659 áprilisa előtt meghalt,¹²⁵ és ekkorra már Ferenc és idősebb öccse, István is nagykorúak lettek, így a testvérek még azon év novemberében felosztották a birtokokat anyjukkal, Kornis Margittal. A még kiskorú János gyámja pedig az immár legidősebb életben lévő testvér, Ferenc lett. Az osztozkodásukkor csupán a központi uradalmakat, tehát az erdőszentgyörgyi és homoródszentpáli, valamint az (ugyancsak Marosszékből található) ercei birtokokat osztották fel anyjukkal, viszont a disznajói uradalmat és egyéb, távolabb lévő birtokokat (Körtvélyrév, Toplica, Petenyefalva, Alsó- és Felső-Seréd, Besenyőfalva, Öcsöd) egyelőre még osztatlanul birtokolták. A Rhédey-fivérek az anyjuk halála után újra megosztották a birtokokon 1663 áprilisában, ám a még mindig kiskorú János gyámja ezúttal is Ferenc lett. A disznajói uradalmat végül csak 1664-ben osztották fel egymás között.¹²⁶

Rhédey Ferenc, mint öccsének gyámja részletesen összeírta, hogy János mely részjóságokat kapta az osztozkodásoknál – mivel pedig mindenképpen közel egyenlő részen részesültek a fivérek az örökségből, így János részesedéseiből Ferenc jussát is kikövetkeztethetjük. Ennek értelmében Ferencnek 1659-ben nagyjából 90 jobbágy jutott, ami kiegészült az osztatlan birtokok haszonvételeivel. Az 1663-as birtokosztálykor azonban jelentősen kevesebb jobbágyról rendelkeztek a fivérek, ekkor ugyanis csak nagyjából 60 jobbágy kerülhetett Ferenc birtokába, ami aztán 1664-ben még kiegészült a disznajói uradalom 20 jobbággyával. Ennek két magyarázata lehet: egyrészt lehetséges, hogy ez a 60 jobbágy csupán az anyjuktól megörökölt rész harmada, ami a korábban elosztott jobbággyokon felül jutott a fivéreknek.¹²⁷ Ez azonban kevésbé valószínű, mert a birtokosztályok során az özvegyen maradt anya részét az őt özvegyi jog címén megillető részre (esetleg még a férje által végrendeletben ráhagyott vagyonra) szokták szorítani, az pedig jó eséllyel nem tett ki háromszor ennyi jobbággyot.¹²⁸ A másik magyarázat az, hogy a török és tatár büntetőhadjáratok 1659 és 1662 közötti pusztításai a Rhédey-birtokokat sem kerülték el. Ez utóbbi azért is valószínűbbnek

¹²⁵ TML I. 387–388.

¹²⁶ MNL OL P 1868 III. 20. fol. 1–62.

¹²⁷ Ha azonban ezt vesszük alapul, akkor a Rhédey-fivérek és anyjuk összesített jobbággyainak száma (megszorozva az 1659-ben egy főre jutó jobbággyok számát hárommal, és hozzáadva az 1663-ban, valamint az 1664-ben szerzett, egy főre jutó jobbággyok háromszorosát) nagyjából 500 lehetett, ami Erdélyben kivételesen jelentősnek számított. Összevetésül a korabeli Erdély egyik kiemelkedően nagy birtokkomplexuma, a Teleki-vagyon 1956 jobbággyot számlált 1694-ben. Trócsányi 1972. 315.

¹²⁸ Homoki-Nagy Mária: A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig. Szeged 2001. 78., 85–87.

tűnik, mert az 1663-as összeírásban feltűnően többször szerepelnek özvegyasszonyok (*vidua*), apa nélkül maradt gyermekek, illetve a puszta házhelyek száma is megugrott.¹²⁹ Ennek fényében Rhédey Ferenc nagyjából 80 jobbágycsalád felett rendelkezett, ami ráadásul sokáig kiegészült öccsének részjóságáival is, így már 160 jobbágyról beszélhetünk, nem számolva az osztatlanul birtokolt, valamint a Ferenc élete során szerzett jószágokat (Gyéres, Egerbegy).¹³⁰

Ez még kiegészült az 1667-ben gyermektelenül elhunyt gróf Rhédey Ferenc korábbi fejedelemtől megörökölt birtokokkal is: a gróf végrendeletében ugyanis az apjától öröklött birtokokat a Rhédey-atyafiságra hagyta,¹³¹ ám ezek javarészt a török által meghódított Bihar vármegyében voltak, így azok jövedelmeit a Rhédeyek nem igazán élvezhették.¹³² Rhédey Ferenc azonban némi adóbevételt így is tudott szerezni a hódoltságban rekedt birtokairól, 1667-ben például Szentpéterszegről küldött neki a falubíró 16 forintot.¹³³ A fejedelmi rokontól a család még megörökölte a Szatmár vármegyei Szaniszlót is, azonban azt I. Rákóczi Ferenc és anyja, Báthory Zsófia jogtalanul elszakították 1670-ben, amiért egyébként maguk a szaniszlóiak írtak panaszlevelet Rhédeynek, miszerint Báthory Zsófia elvitette a termést.¹³⁴ Rhédey Ferenc szerint Szaniszló volt a fejedelmi rokontól öröklött birtokok legjelentősebbike, így annak elvesztése különösen fájó volt számára, ezért Telekinek is írt ezügyben, hogy közbenjárását kérje, bár tisztaban volt vele, hogy megfelelő jogi fórum híján a falu visszaszerzése nagy nehézségekbe fog ütközni.¹³⁵ 1675-ben még mindig orvosolandó jogtalanságként szerepelt az eset, melyet az erdélyi rendek a magyar király elé akarnak terjeszteni Csáky László által,¹³⁶ de végül a birtokot többszöri kísérlet ellenére sem sikerült visszaszerezniük. Az így összeálló birtokegyüttes a korabeli Erdélyben kifejezetten tekintélyesnek számított, de természetesen nem vetekedhetett a kiemelkedő nagyságú főúri családok (Telekiek, Rákócziak) birtokaival.

Rhédey a birtokait amennyire tudta, igyekezett fejleszteni: 1666-ban malmot építtetett Erdőszentgyörgyön,¹³⁷ emellett más gazdasági épületeket is építtetni kezdett.¹³⁸ A munkálatokhoz ráadásul Teleki Mihálytól is vásárolt építőanyagokat.¹³⁹ Rhédey emellett segítette Telekit borkereskedelmi tevékenységében is. A szakirodalom már korábban sejtette,

¹²⁹ MNL OL P 1868 III. 20. fol. 1–62.

¹³⁰ MNL OL P 1868 II. 6. fol. 71–76.

¹³¹ MNL OL P 1868 V. 72. fol. 38–39.

¹³² Ezek a szentjobbi, zsákai és zilahi uradalmak voltak. Komáromy 1883b. 51.

¹³³ TML IV. 156.

¹³⁴ MNL OL P 1868 V. 72. No. 45

¹³⁵ MNL OL P 1868 I. 3. No. 22

¹³⁶ EOE XVI. 200

¹³⁷ MNL OL P 1868. III. 20. fol. 1.

¹³⁸ TML VII. 261.

¹³⁹ Teleki Mihály 13 ezer zsindelyt és 300 szál deszkát írt fel Rhédey tartozásaként. TML IV. 467.

hogy Teleki a só mellett borral is kereskedett,¹⁴⁰ s erre kiváló bizonyítékot nyújt a Rhédeyvel való üzletelésük is. A kolozsvári főkapitány ugyanis hatalmával visszaélve segített becsempészni Teleki borait a kolozsvári piacra. Rhédey egészen pontosan 1681-ben biztosította levelében Telekit, hogy a városiak be fogják engedni a borát, ugyanis ő majd úgy intézi, hogy „nem fognak oly szorosan cirkálni”, az viszont fontos, hogy ne látványosan, azaz „ne cégéresen” hozzák azokat be. Emellett Rhédey felajánlotta Telekinek, hogy ha biztosra akar menni, akkor Rhédey a saját nevében behozatja a bort a városi pincéjébe, és majd onnan pár nap múlva elkezdheti árusítani.¹⁴¹ A borkereskedelemben bizonyára maga Rhédey Ferenc is részt vett, ugyanis egyik levelében azt írta, hogy Erdőszentgyörgyre kell mennie a fogytán lévő bor pótlásáért.¹⁴² A borkereskedelembe való bekapcsolódásának alapját minden bizonnyal az 1659-es és 1663-as birtokosztályok által is megemlített szőlőbirtokok jelentették.¹⁴³

A birtokosztályok kapcsán érdemes megvizsgálnunk Rhédey Ferenc viszonyát a testvéreivel. Idősebb öccsére, Istvánra vonatkozóan szűkösek az információink, azonban viszonyuk rendezett lehetett, amire jó példa, hogy Rhédey elsőszülött lányának szűk körben megtartott keresztelőjén a lelkészeken és a keresztapán, Bethlen Miklóson, valamint az őt elkísérő Bánffy Boldizsáron kívül csak István vett részt.¹⁴⁴ Sőt, Rhédey Istvánt halála után cegei Wass György naplója szerint testvére, Ferenc sírjába temették Kolozsváron.¹⁴⁵

Fiatalabb testvérével, Jánossal azonban más volt a helyzet. Kapcsolatukra rányomta a bélyegét Ferenc túl hosszú ideig tartó gyámsága, ugyanis jóval azután is saját maga kezelte öccse részjóságait, miután János nagykorúvá vált. Kapcsolatukról sokat árulkodik egy 18. századi peranyag, mely a Ferenc és János örökösei közötti jogvita részét képezte. János utódai szerint Ferenc visszatartotta öccse jussát mintegy másfél évtizeden keresztül, és közben abból a maga számára kisajátította néhány részbirtokot, ráadásul a visszatartott jövedelemből szerezte meg gyéresi és egerbegyi birtokait is. Az örökösök szerint János az 1680-as években kezdte el követelni jussát, azonban előbb Ferenc, majd nem sokkal ezután (1686) János is meghalt, így a pereskedést az özvegyek, Serédy Zsófia és Macskássy Erzsébet vitték tovább.¹⁴⁶ A gyámi feladattal való visszaélést alátámasztja Rhédey János bátyjához írt levele is 1681-ből. Ebben János kifakadt az őt ért sérelmekről és jogtalanságokról, azt is a bátyja szemére vetette, hogy a házhelyek és jobbágyságok elosztásakor Ferenc át is verte őt. Immár öt éve követelte jussának

¹⁴⁰ Trócsányi 1972. 320.

¹⁴¹ MNL OL P 1238 I. 1681. 45. No. 2.

¹⁴² MNL OL P 1238 I. 1681. 45. No. 3.

¹⁴³ MNL OL P 1868 III. 20. fol. 47.

¹⁴⁴ MNL OL P 1238 I. 1681. 45. No. 10.

¹⁴⁵ MHHS 35. 174.

¹⁴⁶ MNL OL P 1868 II. 6. fol. 71–75.

kiadását, de Ferenc mindig csak áltatta őt, mindezt annak ellenére, hogy János mindig is engedelmesen segített bátyjának.¹⁴⁷ Rhédey Ferenc valóban sok feladatot végeztetett el Jánossal: többször is őt küldte ügyeket intézni, akár Telekihez is, hogy személyes nyomatékot adhasson leveleinek.¹⁴⁸ Kettejük kapcsolata azonban nem mindig volt ennyire elmérgesedve: János a panaszlevelében beismeri, hogy sokáig látta bátyjában az atyai szeretet és gondoskodás szándékát, azonban sokat kellett benne csalódnia, és a bátyja által irányába tanúsított közöny okozta nagy boldogtalanságát. Bár János kiemelte bátyja segítőkészségét, fájalta, hogy a más emberekkel szemben tanúsított nagylelkűsége csakis vele, a tulajdon testvérével szemben nem nyilvánul meg.¹⁴⁹ Az atyai szándékot később Ferenc örökösei is felhozták mentségül, szerintük ugyanis Ferenc, akinek sokáig nem született gyermeke,¹⁵⁰ Jánost tekintette örökösének, és ezért is tartotta feleslegesnek a javai kiszolgáltatását.¹⁵¹ Talán nem véletlen, hogy kettejük viszonya Ferenc második házassága (1679) környékén, illetve az azt követő gyermekáldással párhuzamosan kezdett elmérgesedni: Ferenc 1678-ban még azért ment sietve Erdőszentgyörgyre, hogy meglátogassa megbetegedett öccsét,¹⁵² ezzel szemben 1680-ban János már a jussát követelte, sőt, Ferenc elsőszülött lányának – azaz Ferenc új örökösének – szűk körű keresztelőjén (1681) pedig meg már nem is vett részt másik testvérükkel, Istvánnal ellentétben.¹⁵³

Rhédey Ferenc kétszer házasodott meg. Első feleségét, Thoroczkai Erzsébetet 1661 előtt vette el feleségül,¹⁵⁴ de könnyen lehet, hogy 1659-ben már ezt a házasságot készítette elő.¹⁵⁵ Házasságuk azonban gyermektelen maradt,¹⁵⁶ ráadásul egy korabeli gúnyvers arra utal, hogy Rhédey felesége hajlamos volt a félrelépésre, és férjének jobban kellett volna vigyázni rá.¹⁵⁷ Thoroczkai Erzsébet a szakirodalomban olvasható megállapítással¹⁵⁸ ellentétben 1678

¹⁴⁷ MNL OL P 1868 I. 3. No. 23.

¹⁴⁸ TML VI. 310.; MNL OL P 1868 I. 3. No. 22.

¹⁴⁹ MNL OL P 1868 I. 3. No. 23

¹⁵⁰ Rhédey Ferenc gyermektelenségén egy 1674 körül – tehát még lányai születése előtti – keletkezett, ismeretlen szerzőjű gúnyvers is élcelődik. Apor Péter verses művei és levelei 1676–1752 I–II. Szerk. Szádeczky Lajos. (Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores 36–37.) Budapest 1903. (a továbbiakban: MHHS 36–37.) 476.

¹⁵¹ MNL OL P 1868 II. 6. fol. 71–75.

¹⁵² TML VIII. 255.

¹⁵³ MNL OL P 1238. I. 1681. 45. No. 10.

¹⁵⁴ Telekit egy 1661 májusi levélben üdvözlí a felesége is. TML II. 82.

¹⁵⁵ 1659 nyarán arról ír Telekinek, hogy meg szeretne házasodni, és hamarosan választ is kap ezügyben. TML I. 411.

¹⁵⁶ Bár a szakirodalomban olyan megállapítással is találkozhatunk, miszerint Rhédey elsőszülött lánya, Krisztina Thoroczkai Erzsébettől született (Tagányi–Réthy–Kádár 1902. 220.), ez bizonyára tévedés, hiszen egy vármegyei jegyzőkönyv a második feleség, Serédy Zsófia lányainak mondja Rhédey mindkét lányát, illetve Rhédey Ferenc halála után apósa, Serédy Benedek segített mindkét árvája érdekeit megvédelmezni, ami azt feltételezi, hogy mindketten Serédy vérokonai voltak. Dáné 2006. 155.; EOE. XVIII. 225.

¹⁵⁷ MHHS 36. 475.

¹⁵⁸ Komáromy szerint már 1667-ben meghalt. Komáromy 1883a. 136.

januárjában halt meg, temetése Gyéresen volt.¹⁵⁹ Rhédey azonban hamar újranősült, és Thoroczkai Erzsébet halála után közel pont egy évvel, 1679 januárjában feleségül vette Serédy Benedek somlyói főkapitány lányát, a nála jóval fiatalabb Zsófiát.¹⁶⁰ Második feleségét olyannyira szerette, hogy az érte való aggodás még a hivatali kötelezettségeinek teljesítésénél is előbbre való volt.¹⁶¹

Felesége sokat betegeskedett,¹⁶² de ennek ellenére sikerült megszülnie két lányukat, Krisztinát (1681–1731) és Annát (megh. 1720). A felnövésüket Ferenc azonban már nem érthette meg: Krisztinát Bethlen Ferenc, Annát pedig Pongrácz György vette feleségül.¹⁶³ Mellettük Rhédey Ferenc egy időre magához vette távoli rokonát, a család magyarországi ágából származó, megárvult Rhédey Júliát is, akit később Bethlen Miklós vett el feleségül.¹⁶⁴

Rhédey Ferenc buzgó református volt. Ezt támasztja alá, hogy 1665-ben hozzájárult a nemrégiben Gyulafehérvárról Nagyenyedre költöztetett református kollégium fenntartásához,¹⁶⁵ valamint az 1682-ben összehívott nagyenyedi református zsinaton a nagyobb befolyású hívek soraiba tartozott.¹⁶⁶ Jó kapcsolatot ápolt emellett Tofeusz Mihály református püspökkel, akit meg is hívott a lánya keresztelőjére (bár végül nem tudott jelen lenni),¹⁶⁷ illetve a Béldi–Bethlen-párt 1678-as bukásával kapcsolatban aggodalmát fejezte ki, hogy ezzel az erdélyi református elitcsoport meg fog gyengülni, ami a református egyház biztonságát veszélyezteti.¹⁶⁸ Sőt, Rhédey Ferenc maga is építtetett egy templomot Gyéresen, mely 1680-ra készült el. A templom még ma is áll, s az 1680-ban készült eredeti emléktábla szövegét egy 1786-ban kőbevésett felirat meg is őrizte.¹⁶⁹ Rhédey Ferencet magát viszont a Kolozsváron található Farkas utcai református templomban temették el, ami a református nemesség kiváltsága volt.¹⁷⁰

¹⁵⁹ TML VIII. 307.; Bethlen M. I. 294.; Bethlen Miklós levelei (1657–1698). Szerk. Jankovics József. (Régi Magyar Prózai Emlékek 6/1–2.) Budapest 1987. 317., 320. Cegei Wass György vélhetően téved, amikor azt állítja naplójában, hogy Kolozsváron temették el. MHHS 35. 8.

¹⁶⁰ Trócsányi 1980. 13.; MTT 1880. 181.

¹⁶¹ Rhédeytől a betegeskedő felesége azt kívánja, hogy el se menjen az ágya mellől. MNL OL P 1238 I. 1681. 45. No. 7–9., 16.

Rhédey nemkülönben jó viszonyt ápolt anyósával, Újlaki Borbálával is, aki veje halálát nagyon sajnálta, ugyanis állítása szerint Ferenc nagyon kedves ember volt, aki folyton anyósa kedvében próbált járni. MTT 1880. 181.

¹⁶² Rhédey sokszor arra hivatkozott a Kolozsvárra vagy máshová való menetelétől, mert beteg feleségét nem merte otthagyni. MNL OL P 1238 I. 1680. 40. No. 1., Uo. 1681. 45. No. 6–8.

¹⁶³ Czákó 1929. 1.

¹⁶⁴ Bethlen 1955. I. 336.

¹⁶⁵ EOE XIV. 39.

¹⁶⁶ MHHS 35. 26.

¹⁶⁷ MNL OL P 1238 I. 1681. 45. No. 8.

¹⁶⁸ Balogh 2021. 80.

¹⁶⁹ Kovács 2008. 134–135.

¹⁷⁰ MHHS 35. 1896. 37.

Összegzés

Ha értékelni szeretnénk Rhédey Ferenc személyét és politikai teljesítményét, azt kell mondanunk, hogy lényegében helybenhagyhatjuk a Bethlen Miklós nyomán a szakirodalomban is említett „jámbor” jellemzést, ami találónak bizonyul Rhédey életének mindhárom aspektusára: mind tisztségviselésében, mind politikai szerepvállalásában, mind pedig magánéletében megfigyelhetjük ezen személyiségjegyet. Névrokonával, Ferenc váradi főkapitánnyal ellentétben nem volt egy telhetetlen birtokszerző, s nem vett részt aktív cselekvőként az Apafi-kor turbulens hatalmi harcaiban sem.

A kutatás fényében azonban a jámbor jelző nem értelmezhető ilyen egyértelműen elismerést sugárzó jelzőként: passzivitásának és béketűrésének szemmel láthatólag inkább az erélytelenség és az ambíció hiánya volt a legfőbb oka, nem pedig valamiféle higgadt megfontoltság. A határozatlansága eredményezte a szinte azonnali leváltását is a kolozsvári főkapitányság éléről 1666-ban. Rhédey Teleki akaratának is nagyon hamar alárendelődött, holott a leveleik tanúsága alapján kezdetben a hivatali ranglétra és a hatalmi hierarchia hasonló szintjén állhattak. Telekivel ellentétben azonban Rhédey Ferenc szemmel láthatóan nem is ambicionált nagyobb hatalmat és befolyást magának. Az egyik levele kiválóan bemutatja hozzáállását: „Ezért az rossz tisztért irigykednek némelyek, [...] de el is fogyok mind egészségemben, mint költségemben. Örömet bizony elbúcsúznám [...]”.¹⁷¹

Mindazonáltal kizárhatjuk a szakirodalomban gyökeret vert azon korábbi állítást, miszerint Rhédey Ferenc „Apaffynak legmeghittebb tanácsosa s mint ilyen majd minden útjára elkíséri.”¹⁷² Ahogy láthattuk, a fejedelem belső körének csupán pozíciói és kapcsolatai révén volt tagja. A kormányzat által leginkább hasznosított kvalitása mindenképpen a politikai közösségéhez való hűsége volt, melynek viszont maradéktalanul eleget is tett.

Remélhetőleg eme kutatás értékes kiegészítést tud nyújtani a családtörténeten túl az Apafi-kori Erdély politika- és kormányzattörténetének mélyrehatóbb vizsgálatához. A Rhédey életpályájáról elmondottak továbbá véleményem szerint különösen fontos adalékként szolgálhatnak Teleki Mihály hatalmi eszköztárának és bizalmi körének működésének megértéséhez is. Rhédey Ferenc példája emellett azt is megmutatja, hogy a politikai affinitásokkal nem rendelkező személyek is fontos bástyái lehetnek egy hatalmi csoportosulásnak, már csak annyival is, hogy be tudják tölteni azon kulcspozíciókat, melyek

¹⁷¹ TML VIII. 17.

¹⁷² Czakó 1929. 8.

egy ellenséges főúri párt esetleg alkalmasabb jelöltjeinek kezébe kerülve súlyos fenyegetést jelentenének, illetve azokat, ahol az adott csoportosulás érdeke éppen a passzivitás. Ilyen értelemben pedig Rhédey Ferenc közel egy évtizedes kolozsvári működése sikeresen biztosította az Erdély korabeli kulcsának számító Kolozsvárt Teleki és köre számára.

Bibliográfia

Források

Levéltári források

- MNL OL P 311 (Hatfaludy család levéltára)
- MNL OL P 588 (Rhédey család levéltára)
- MNL OL P 1238 (Teleki Mihály-gyűjtemény)
- MNL OL P 1239 (Apafi Mihály-gyűjtemény)
- MNL OL P 1868 (Rhédey család levéltára)
- MNL OL R 374 (Kolozsvár városra vonatkozó iratok)

Kiadott források

- A bujdosók levéltára. A gróf Teleki-család maros-vásárhelyi levéltárából. S. a. r. Deák Farkas. Budapest 1883.
- Adatok Kemény János életéhez 1634–1660. Közli Magyary Károly. Történelmi Tár 4. (1905) 6. köt. 469–497.
- Apor Péter verses művei és levelei 1676–1752 I–II. Szerk. Szádeczky Lajos. (Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores 36–37.) Budapest 1903.
- Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárott III. Közli Beke Antal. Történelmi Tár 3. (1895) 18. köt. 630–652.
- Bethlen János: Erdély története 1629–1673. Ford. P. Vásárhelyi Judit. Budapest 1992.

- Bethlen Miklós levelei I–II. Szerk. Jankovics József. (Régi Magyar Prózai Emlékek 6/1–2.) Budapest 1987.
- Bethlen Miklós önéletírása I–II. S. a. r. V. Windisch Éva. Budapest 1955.
- Czegei Vass György és Vass László naplói 1659–1739. Közli Nagy Gyula. (Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores 35.) Budapest 1896.
- Családi följegyzések a XVII. századból. Közli Szabó Károly. Történelmi Tár 3. (1880) 3. köt. 178–181.
- Cserei Mihály: Erdély históriája 1661–1711. Szerk. Bánkúti Imre – Katona Tamás. Budapest 1983.
- Documente Privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești I–XI. Acte și Scrisori 1661–1690. Publ. Andrei Veres. București 1929–1939.
- Erdélyi országgyűlési emlékek I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. (Monumenta Hungariae Historica III. Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae I–XXI.) Bp. 1876–1898.
- Gróf Thököly Imre levelei. Szerk. Deák Farkas. Budapest 1882.
- Kornis Margit, Rhédey Jánosné nászhozománya 1627-ből. Közli Komáromy András. Történelmi Tár 3. (1885) 8. köt. 398–401.
- Szalárdi János siralmas magyar krónikája. S. a. r. Szakály Ferenc. Budapest 1980.
- Szaniszló Zsigmond naplói I. Közli Torma Károly. Történelmi Tár 3. (1889) 12. köt. 230–269.
- Teleki Mihály levelezése I–VIII. Szerk. Gergely Sámuel. (A Római Szent Birodalmi Gróf Széki Teleki Család Oklevéltára) Bp. 1905–1926.
- Torda vármegye jegyzőkönyvei I–II. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Dáné Veronka. (Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1–2.) Kolozsvár 2009–2014.
- Török–magyarkori állam-okmánytár I–VII. (Török–magyarkori Emlékek III–IX.) Szerk. Szilády Áron – Szilágyi Sándor. [Buda]Pest 1868–1873.
- Udvarhelymegye levéltárából. Közli Vass Miklós. Történelmi Tár 4. (1907) 8. köt. 284–309.
- Vér György ingóságai leltára 1697-ből. Közli: Komáromy András. Történelmi Tár 3. (1885) 8. köt. 401–409.
- Werbőczy István Hármaskönyve. Ford. Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen. (Corpus Juris Hungarici 2.) Bp. 1897.

Szakirodalom

- Angyal Dávid: Késmárki Thököly Imre 1657–1705 I–II. Budapest 1888–1889.
- Balogh Judit – Horn Ildikó: A hatalomépítés útjai: a homoródszentpáli Kornis család története. Századok 142. (2008) 4. sz. 849–896.
- Balogh Judit: Béldi Pál politikai küzdelmei az Apafi kori elitben. Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok 47. (2021) 39–80.
- Czakó Károly: A Kistrédei Rhédey-család. Historia 2. (1929) 4–5. sz. 3–12.
- Dáné Veronka: „Az Önagysága széki így deliberála”. Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata. (Erdélyi Tudományos Füzetek 259.) Kolozsvár 2006.
- Deák Farkas: Uzoni Béldi Pál 1621–1679. Budapest 1887.
- Flóra Ágnes: A megneemesített város. Kolozsvár átalakulása a 17. század utolsó évtizedeiben. In: Közösségben közösségért. Tanulmányok Kiss András születésének századik évfordulójára. Szerk. Flóra Ágnes – Pakó László. Kolozsvár–Budapest 2023. 85–106.
- Homoki-Nagy Mária: A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig. Szeged 2001.
- Komáromy András: A kis rhédei gróf Rhédey család levéltára a Nemzeti Múzeum könyvtárában. Magyar Könyvszemle 8. (1883) 30–60.
- Komáromy András: A kistrédei gróf Rhédey családról. Turul 1. (1883) 119–138.
- Kovács András: Az aranyosgyéresi református templom feliratairól és egykori mennyezetéről. In: Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Sipos Gábor. Kolozsvár 2008. 133–146.
- Lázár Miklós: Erdély főispánjai (1540–1711). Budapest 1889.
- Nagy Iván: Magyarország nemes családai czimerekkel és nemzedékrendi ábrákkal I–XII. Pest 1857–1868. IX. 742–750.
- Oborni Teréz: Erdély fejedelmei. Budapest 2023.
- Papp Klára: A respublica és az ecclesia szolgálatában. A Rhédeyek szerepe a fejedelemség megmaradásáért folytatott küzdelemben. Korunk III. 33. (2022) 8. sz. 70–77.
- R. Várkonyi Ágnes: Az erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660–1711. Budapest 1984.
- Rác Balázs Viktor: „Ha Várad nem lészen, Szent Jób és a többi sem lészen...” Rhédey Ferenc váradi főkapitány pályafutása. In: „Várad mint oltalmaztatik” Küzdelmek

Váradért a kora újkorban (Tanulmányok Biharország történetéről 7.) Szerk. Oborni Teréz. Nagyvárad 2019. 81–117.

- Szabó T. Attila et al.: Erdélyi magyar szótörténeti tár XI. Kolozsvár–Budapest 2002.
- Szalai Ágnes: „Az körösi faluk felől igen gyenge reménységünk lehet...”: I. Apafi Mihály és kormányzata küzdelme Halmágy-vidék megtartásáért (1670–1671). *Korunk* 33. (2022) 3. sz. 101–113.
- Szalai Ágnes: „Ez végház Várad helyett lévén...” A fejedelmi kormányzat szerepe a Székelyhíd végvár körüli tárgyalásokban. In: „Várad mint oltalmaztatik” Küzdelmek Váradért a kora újkorban (Tanulmányok Biharország történetéről 7.) Szerk. Oborni Teréz. Nagyvárad, 2019. 137–168.
- Szalai Ágnes: „Nagyságotok és kegyelemetek lévén az haza oszlopi...”: A fejedelmi kormányzat szerepe a váradi török tartománnyal szembeni végvárrendszer megszervezésében az 1660-as évek derekán. *Hadtörténelmi Közlemények* 134. (2021) 547–577.
- Szalai Ágnes: Teleki Mihály, „Minden későbbi széki Teleki ősatya” *Korunk* III. 21. (2021) 8. sz. 12–20.
- Tagányi Károly – Réthy László – Kádár József: Szolnok–Doboka vármegye monographiája I–VI. Ds 1900–1903.
- Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata 1540–1690. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és Hivatal történet 6.) Bp. 1980.
- Trócsányi Zsolt: Teleki Mihály. Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig. Budapest 1972.